

SOMOGY MEGYE TELEPÜLÉSEINEK NÉPESSÉGVÁLTOZÁSAI 1870-2000

Kerese Tibor¹

1. Bevezetés

A társadalomföldrajz egyik alapvető megfigyelése, hogy a népesség általában a jobb életlehetőségeket nyújtó területeken dinamikusan növekszik, míg másutt stagnálás, esetleg népességcsökkenés figyelhető meg. Ennek oka lehet egyrészt a jobb életfeltételek melletti nagyobb szaporodási kedv, másrészt a migráció. Utóbbi folyamatban általában a népesség oda csoportosul át, ahol jobbnak érzi a megélhetési lehetőségeit. Természetesen a népesség különböző csoportjai számára más-más lehet a fontosabb vonzóerő. Idővel változhatnak a népesség által preferált adottságok, sőt a politika is befolyásolhatja akár a természeti, akár a társadalmi-gazdasági tér egyes elemeinek népességvonzó, esetleg taszító hatását. A végeredmény mindenképpen az, hogy a differenciált népességdinamika a települések átstrukturálódásához vezet. Egyes települések, esetleg egész térségek átlag feletti növekedésük következtében előbbre kerülhetnek a települési rangsorban, míg más, kevésbé dinamikus helységek hátrébb sorolódhatnak. Persze a nagyobb népességdinamika nem feltétlenül jelent egyben dinamikusabb fejlődést is, de ha általában elfogadjuk a fenti kijelentéseket, akkor a települések népességmutatói alapján következtethetünk a településhálózat és a területi szerkezet átalakulására, ebből pedig a fejlődésbeli differenciákra.

A bemutatandó kutatásban Somogy megye településeinek népességadatai alapján vizsgáljuk a megye településhálózatának és területi szerkezetének átalakulását 1870-2000 között. A fenti időszakot 1910, 1949 és 1980 időhatárok mentén négy intervallumra tagoltuk. Elemzésünkben a KSH népszámlálási kötetek településsoros adataiból indultunk ki. A közigazgatási változásokat úgy próbáltuk kiküszöbölni, hogy a 2000. évi közigazgatási beosztást vettük figyelembe. Néhány összevont majd ismét különvált település adott időpontban csak együttesen meglévő adatát, a legközelebbi időpontban külön meglévő népességszám szerinti arányban szétválasztottuk. Így a 244 közül 240 település teljes népesség-adatsorát tudtuk elemezés alá vonni. A hiányzó négy település csak a legutóbbi években vált külön (Kaszó, Szántód, Pálmajor, Alsóbogát), korábban nem voltak önállóak, így nincsenek rájuk adatsorok.

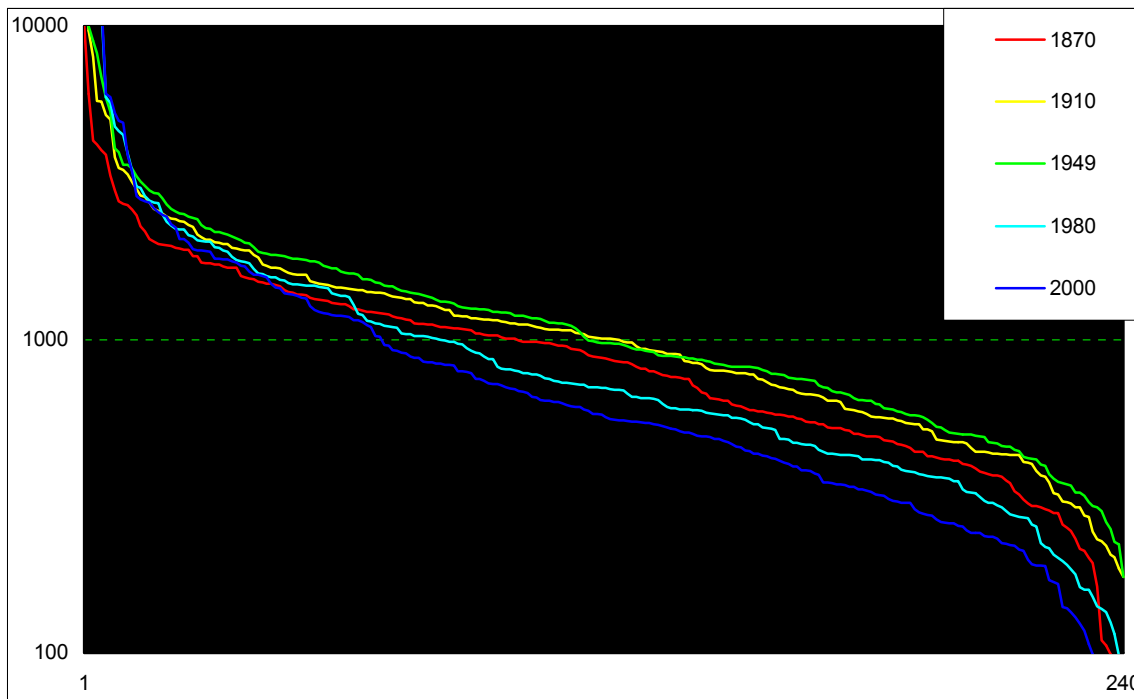
Vizsgálatainkban a nagyszámú adat egyszerű kezeléséhez számítógépes feldolgozást alkalmaztunk. Az elemzések és összegzések elkészítéséhez, valamint a grafikonok megrajzolásához az Excel táblázatkezelőt használtuk. A kartogramokat a Mapinfo térinformatikai rendszerrel rajzoltuk.

---

¹ középiskolai tanár, Munkácsy Mihály Gimnázium, 7400-Kaposvár, Zaranyi ltp. 1/A
kerese@mail.mmgsz.sulinet.hu; keresetibor@freemail.hu

2. A somogyi településállomány méret és dinamika profilja

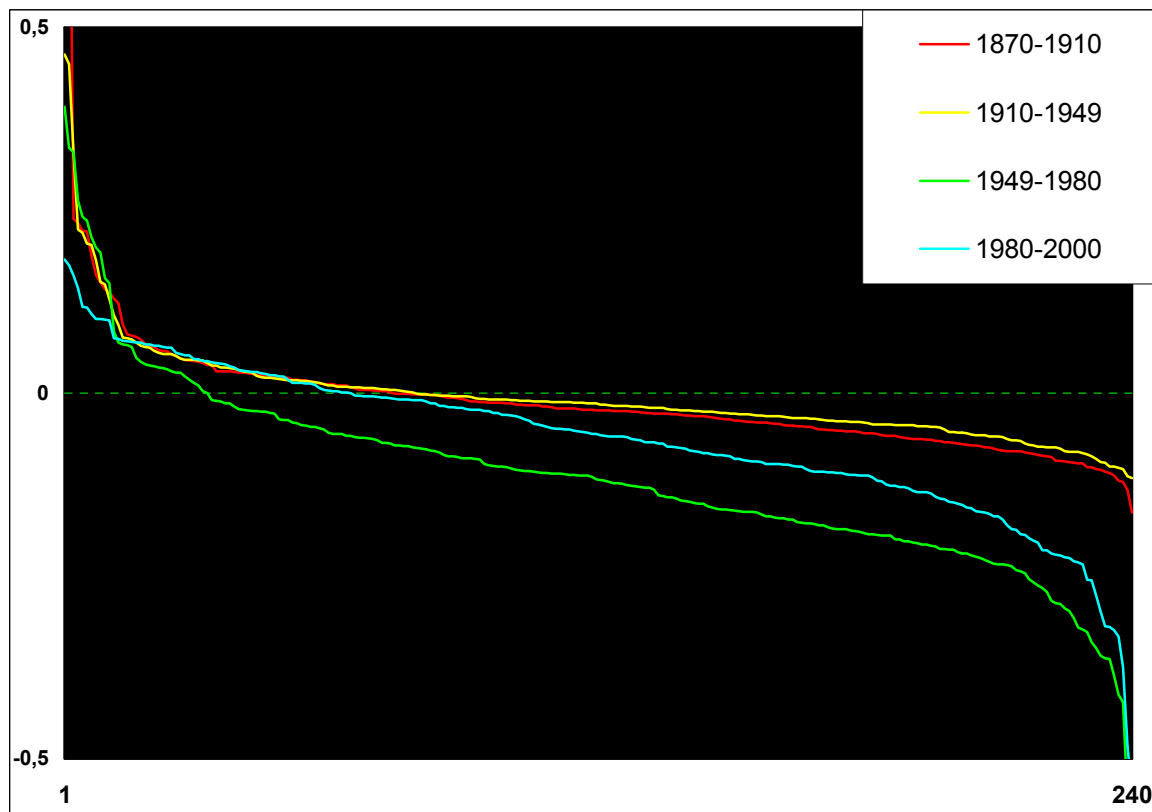
A Somogy megyei településállomány egészének vizsgálatához elkészítettük a települések méretprofilját, „hipszografikus görbéjét” az 5 időpontban (1. ábra). A grafikonok a települések nagyság szerint sorba rendezett népességszámát logaritmikus skálán mutatják. A görbék alakja a települések méret szerinti differenciáltságát mutatja. A különböző időpontok grafikonjait összehasonlítva pedig a településhálózat dinamikájára is következtethetünk. 1870, 1910 és 1949-ben a görbék alakja hasonló, viszonylag kicsi a két véglet aránya, a települések többsége az ezres nagyságrendi vonal közelében található. Az 1910-es majd az 1949-es görbe végig magasabbra kerül mint a megelőző, ami a településhálózat közel egységes fejlődését mutatja. (A sorba rendezés elmosza az egyes települések átstrukturálódását.)

1. ábra Somogy megye településállományának méretprofilja „hipszografikonja”, a vizsgált 5 időpontban

Az 1980-as görbe alakja azonban jelentősen megváltozik, „közelít az egyeneshez”, ami a településhálózat erőteljes differenciálódására utal, melyet nagyjából az időszakban érvényesülő politika okozhatott. Csak a „csúcsrégió” kerül magasabbra, a legnagyobb, alig tíz település népessége növekszik tovább, míg a görbe nagy része jóval alacsonyabbra kerül az 1949-esnél, sőt háromnegyede még az 1870-esnél is mélyebbre csúszik. Ez azt jelenti, hogy a települések 95%-ának népessége abszolút értékben is csökken, sőt jó része nagyobb népességet veszített az 1949-80 közötti 30 évben, mint amennyit nyert az 1870-1949 közötti 80 évben. 1980 és 2000 közt a politika változásának ellenére ez a tendencia csak annyiban változik, hogy a csúcsrégió növekedése megáll, a települések nagy része továbbra is jelentősen csökkenő népességű. Persze egyrészt ez a két évtized már a negatívvá vált természetes szaporulat időszakára esik.

A településhálózat átstrukturálódásának mértékét hangsúlyosabban szemlélteti a 2. ábrán látható diagramm, amely a települések intervallumonkénti, évtizedekre számított, relatív (megye átlagához viszonyított) népességdinamikáját ábrázolja, nagyság szerint sorba rendezve. Ennek számításánál a negatív értékeket reciprokhányadossal számoltuk, így a -1 érték, 50%-os, a -0,5 33%-os csökkenésnek felel meg. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a negatív oldalon nem a tényleges csökkenést vettük figyelembe, hanem annak a növekedési ütemnek az ellentettjét, amellyel az adott népességsökkenés visszanyerhető lenne. Ezzel a grafikon a nulla mindkét oldalán arányossá vált.

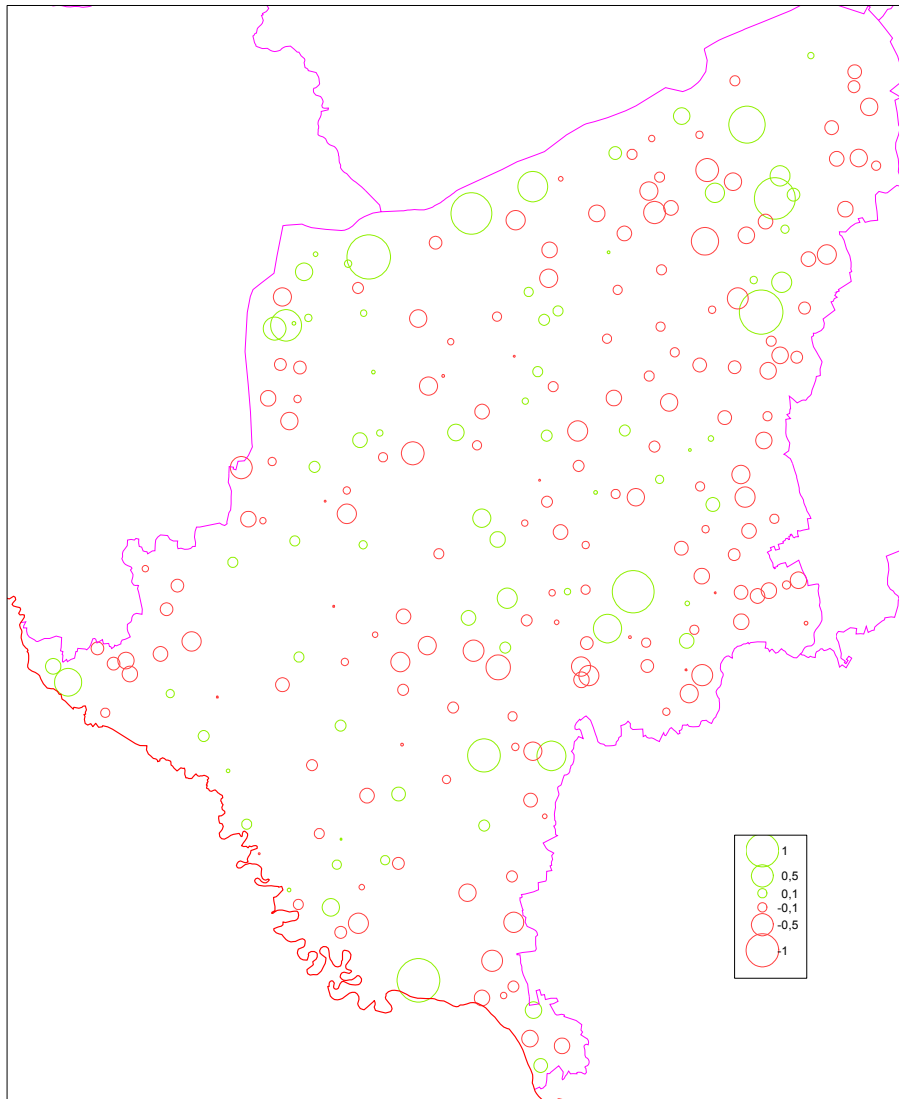
2. ábra Somogy megye településállományának relatív népességdinamika profilja, a vizsgált 4 intervallumban

Az 1870-1910 és az 1910-1949-es intervallumok görbéi szinte megegyeznek. A települések többsége az átlagot jelentő tengelyhez közel helyezkedik el. Hirtelen töréssel kiemelkedő csúcs jelzi a leggyorsabban növekvő 5%-ot, melyek 0,1-et jóval meghaladó ütemben növekednek. A negatív oldalon nincs szélsőség, mindössze néhány település mutat -0,1-nél alacsonyabb relatív visszaesést. Az 1949-1980 közötti időszakban drasztikusan megváltozik a kép. A továbbra is kiemelkedő csúcs mellett a görbe 95%-a jóval, mélyebbre került, tengely-metszéspontja balra tolódott. Ezen belül a megye átlagához képest $\pm 0,1$ értéken belüli változást a települések alig 35%-a tud felmutatni, 60%-uk pedig erősen negatív. A településállomány felének visszaesése nagyobb, mint a megelőző időszakokban legnagyobb visszaesést produkáló néhány településé. A grafikon jobb oldalán megjelenik a legerősebben visszaesők „árka”, ezen belül az összes település 10%-ának visszaesése meghaladja a -0,25-öt, a mélypont -0,4 alatt van. Végül 1980-2000 között mérséklődik a dinamika, a többség visszaáll az átlag irányába. A baloldalon lecsökken a pozitív csúcs, ami a kiemelkedően fejlődők lassulását mutatja. Ezzel szemben a jobboldalon mély marad és kihangsúlyozódik az

árok. A települések 30%-a továbbra is -0,1, 10%-a pedig -0,2-nél nagyobb visszaesést mutat, a mélypont is -0,4 alatt van. Ez talán azzal magyarázható, hogy az előzőekben érvényesülő politika következtében a települések egy részében előregedett népességstruktúra alakult ki.

3. Dinamika a térben

A népességdinamikát ábrázoló kartogramokon megfigyelhető a különböző népességváltozású települések térbeli eloszlása. Így elkülöníthetjük a különböző népességdinamikájú régiókat.

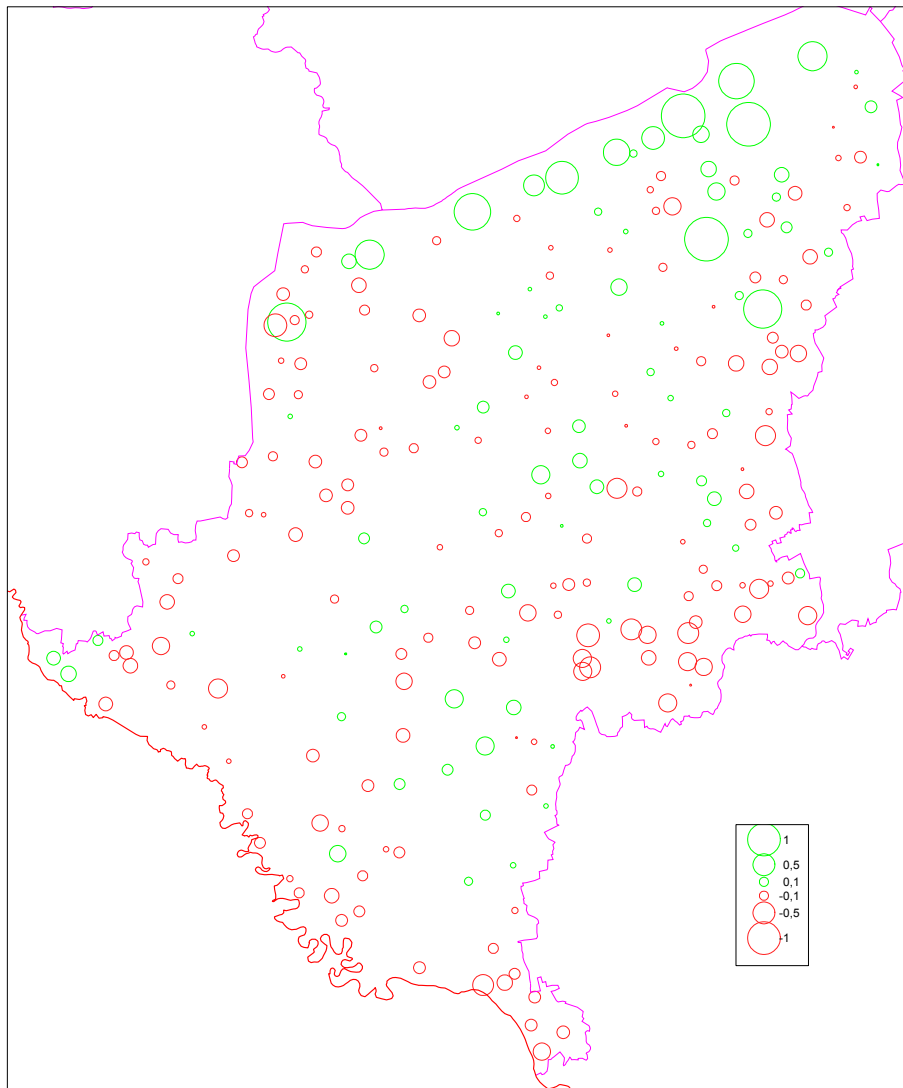

3. ábra Somogy megye településeinek népességdinamikái 1870-1910

Az 1870-1910-ig tartó időszakban (3. ábra) még különösebb térbeli kép nem bontakozik ki. Szembetűnő esetleg az lehet, hogy nagy területek településcsoportjai már ekkor is az átlagtól jóval elmaradó növekedést mutattak. Összefüggő negatív népességdinamikájú területek rajzolódnak ki a Külső-Somogyban és a megye nyugati határa mentén, valamint két kisebb a Belső-Somogyban Kaposvártól DNy-ra és Barcs környékén. A növekvő települések eloszlása nem mutat különösebb szabályszerűséget, elszórtan, fogyó vagy stagnáló helységekkal elkeverve helyezkednek el, így nagyobb egységesen növekvő térségek nem

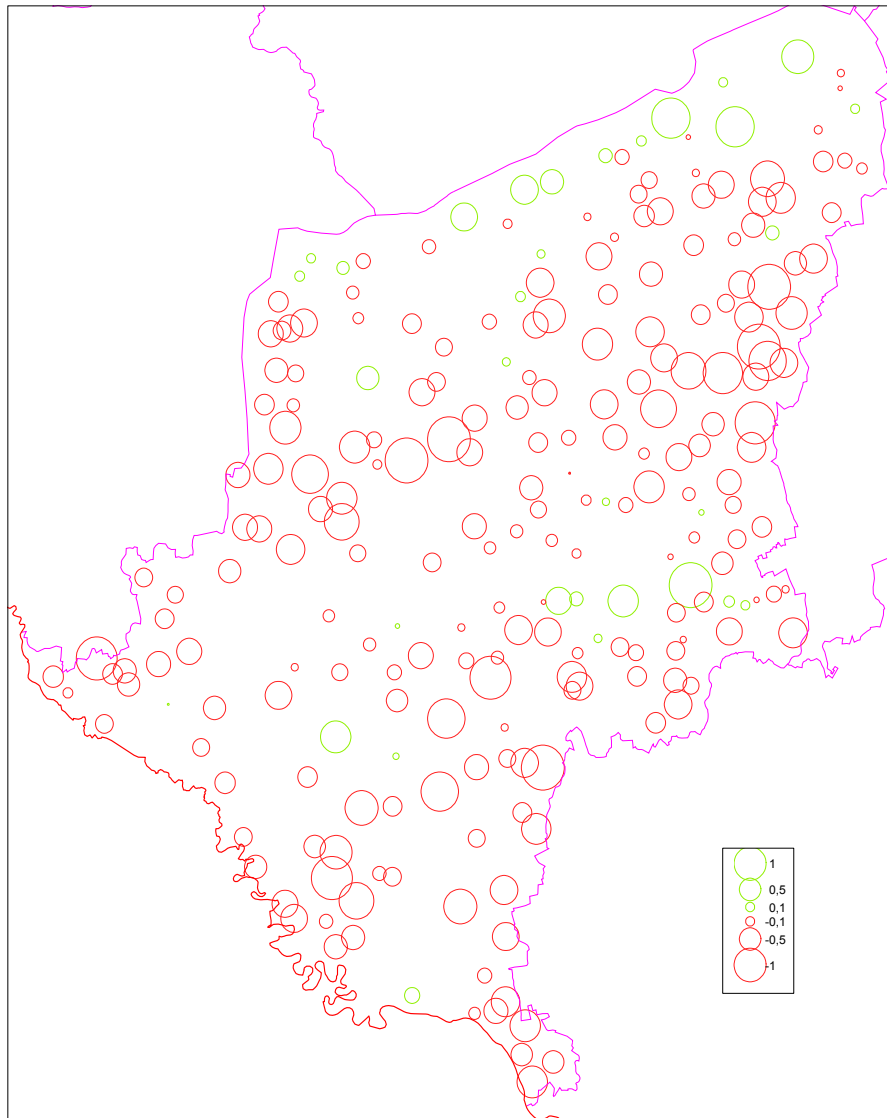
fedezhetők fel a megyében. Jónéhány kistelepülés népessége gyarapodott erőteljesen, a leglátványosabban Bakháza és Balatonmárfürdő, valamint az akkor még szintén apró Balatonfenyves, Fonyód és Boglár. A Balaton déli partjának nyugati részén megfigyelhető gyors növekedést az 1861-re felépített déli vasút és a vele összefüggésben elvégzett balatoni vízrendezési munkálatok segíthették, Mária és Fenyves pedig gyakorlatilag egyidősek a vasúttal. Szintén a vasútépítés indukálhatta a megye nyugati csücskében fekvő Zákány dinamizálódását. Erőteljesen növekvő települések vannak még északkeleten Sérsekszöllős, valamint Kapásvártól délnyugatra Visnye és Kőkút. Ezek Bakházához hasonlóan kicsi, félreeső falvak. Dinamikus növekedésük okait további vizsgálatok tárhatják fel. A jelentősebb települések közül gyorsan növekedett a megyeszékhely, Kaposvár, valamint a Dráva menti Barcs. A megye többi régi mezővárosa csak átlag körüli változást tudott felmutatni.

Az 1910-1949 közti intervallum már egészen más képet mutat (4. ábra). Mindenekelőtt a Balaton déli partján látunk drasztikus változást, amelynek települései ebben az időszakban az ébredező idegenforgalomnak is köszönhetően szédületes növekedést produkáltak. Ekkor kezdett igazán kirajzolódni egy új jelentős térszerkezeti vonal a megye északi határán. Mintegy ellenpólusként, a Trianon következtében határmenti pozícióba került Dráva-mellék erősen kifehéredett. Különösen Barcs lendületes fejlődésének megtorpanása szembetűnő. Persze ne feledjük, hogy ebben az időszakban más folyamatok is zavarták a természetes fejlődést. A két világháború embervesztesége, valamint a ki- és betelepítések jelentősen befolyásolhatták egy-egy település népesedési folyamatait. Ezek mellett a megye középső részén változatlanul vegyes a kép, néhány kistelepülés (Bakháza, Somogygye), és Kaposvár továbbra is jelentős növekedést mutat, míg a keleti és nyugati megyehatár mentén összefüggő negatív dinamikájú sávok találhatók.

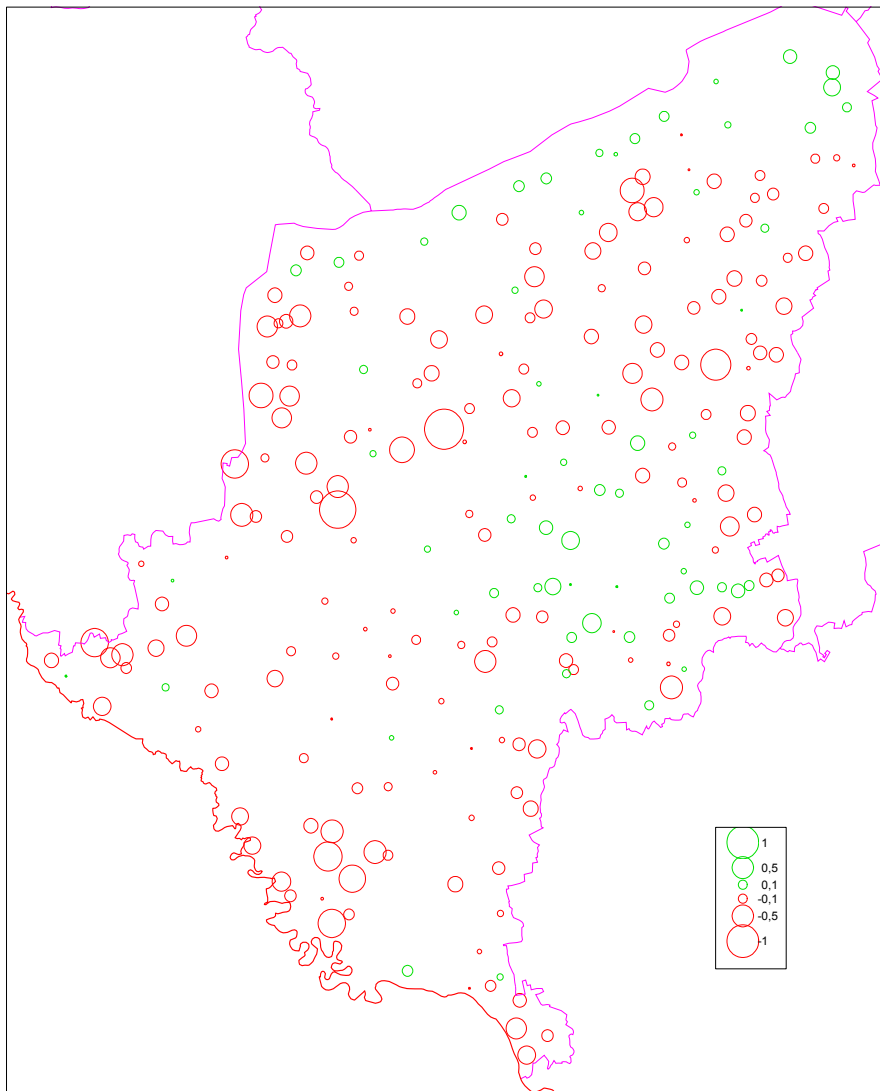
4. ábra Somogy megye településeinek népességdinamikái 1910-1949

1949-1980 közötti időszak kartogramján a XX. század második felének szocialista gazdaság és településpolitikája tükröződik (5. ábra). Mivel Somogyot a nagyobb szocialista beruházások elkerülték a megye összlakossága a természetes szaporodás ellenére stagnált, így itt a településdinamika a tényleges népességváltozással arányos mértékű. A legdinamikusabb növekedés továbbra is az állami idegenforgalmi beruházások és a később beinduló magánvityilló építési láz szárnyain fejlődő Balatonpart településeit jellemezte. A növekedés másik, kisebb övezete a szocialista ipari fejlesztések elsődleges somogyi célpontjává vált megyeszékhely, és a Kapos völgyének közeli falvai. Még a megyeszékhelynél is nagyobb növekedés jutott a speciális, katonai szerepkört kapott Taszárnak. A megye többi részén csak a néhány „várossá fejlesztendő” kategóriába tartozó, a vidék iparosítását „élvező”, akkor még nagyközség, Marcali, Nagyatád, Barcs és Tab mutatnak dinamikusabb növekedést. Ezzel szemben igen erős kontrasztot jelent, hogy a megye óriási összefüggő területei váltak erősen depressziós övezetekké. A néhány stagnáló nagyközség sem tud jelentősen változtatni ezen az összképen, a degradálódó falvak tengerén, melyek közül némelyek elvesztették népességük 50 %-át is.

5. ábra Somogy megye településeinek népességdinamikái 1949-1980

Végül az 1980-2000 közötti időszakban ismét némileg átalakulnak a települések relatív népességváltozásának tendenciái (6. ábra). Ez az intervallum már a népességfogyás időszakára esik, tehát a pozitív dinamikaérték nem feltétlenül jelent tényleges növekedést, csak az átlagosnál kisebb fogyást. A változások ütemének lassulását mutatja, hogy mind a pozitív mind a negatív oldalon csökkentek az átlagos értékek. A szélsőségek a pozitív oldalon megszűntek, a negatív oldalon a számuk csökkent. Bár a falvak többsége továbbra is átlagon aluli csökkenést mutat, a régóta dinamikus fejlődést mutató Balaton part mellé megjelent egy másik dinamikus térség a megye közepén. Ez egyértelműen a Kaposvár környéki falvak agglomerálódásának tudható be. Ezt jelzi az is, hogy az agglomeráció központja, a megyeszékhely csak 0 közeli értéket kapott, azaz a megye átlagának megfelelően csökken Kaposvár lakossága, miközben a környékbeli falvak a természetes fogyás ellenére esetleg abszolút értékben is nőnek. A megye kisvárosainak is jelentősen lecsökkentek a mutatói, de általában Kaposvárnál jobb dinamikát mutatnak fel.

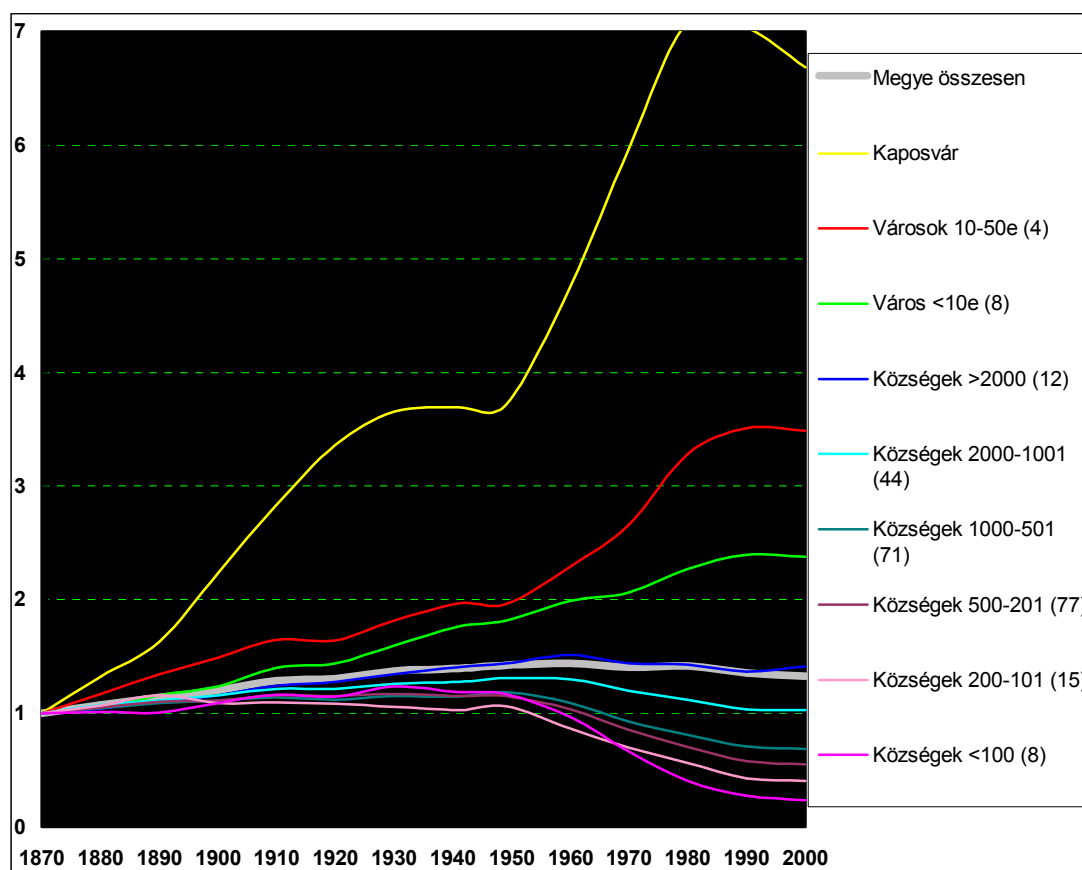
6. ábra Somogy megye településeinek népességdinamikái 1980-2000

4. Somogy megye településcsoportjainak népességváltozása

A településhálózat népesedési folyamatait az egyes településcsoportok évtizedenkénti össznépességének, az 1870-es bázisán népességszámához viszonyított változásával vizsgáltuk tovább. Ezt a megye össznépességének változásával is összevetettük. Kétféle kategorizálást végeztünk. Az elsőben a 2000. évi lakónépesség alapján képeztünk nagyságrendi csoportokat, a másodikban regionális-, település- és közlekedés-földrajzi szempontokat vettünk figyelembe.

A nagyságrendi kategóriák szerinti csoportok népességváltozását mutató grafikonról (7. ábra) látható, hogy a megyeszékhely, Kaposvár növekedési üteme, a harminc-egyvenes, valamint a nyolcvan-kilencvenes éveket leszámítva rendkívül dinamikus volt, messze meghaladta az összes településcsoportét. Lassabb, de a két háborús évtized törését, és a kilencvenes éveket leszámítva végig átlagon felüli a megye négy „központosának” növekedése, melyek igazán az ötvenes évektől váltak relatíve dinamikus központokká. A századfordulótól csatlakoztak ehhez a megye jelenlegi kisvárosai, viszonylag egyenletesen növekedtek a kilencvenes évekig. A ma legnagyobb lélekszámú 12 község már csak a megye átlagának megfelelő népesedési pályát tudott befutni. A településfejlődési tendenciák változását mutatja a kilencvenes évek irányváltása, melyben az addig dinamikusan növekvő városok népessége csökkenésnek, az addig csökkenő nagy falvaké viszont némileg növekedésnek indult.

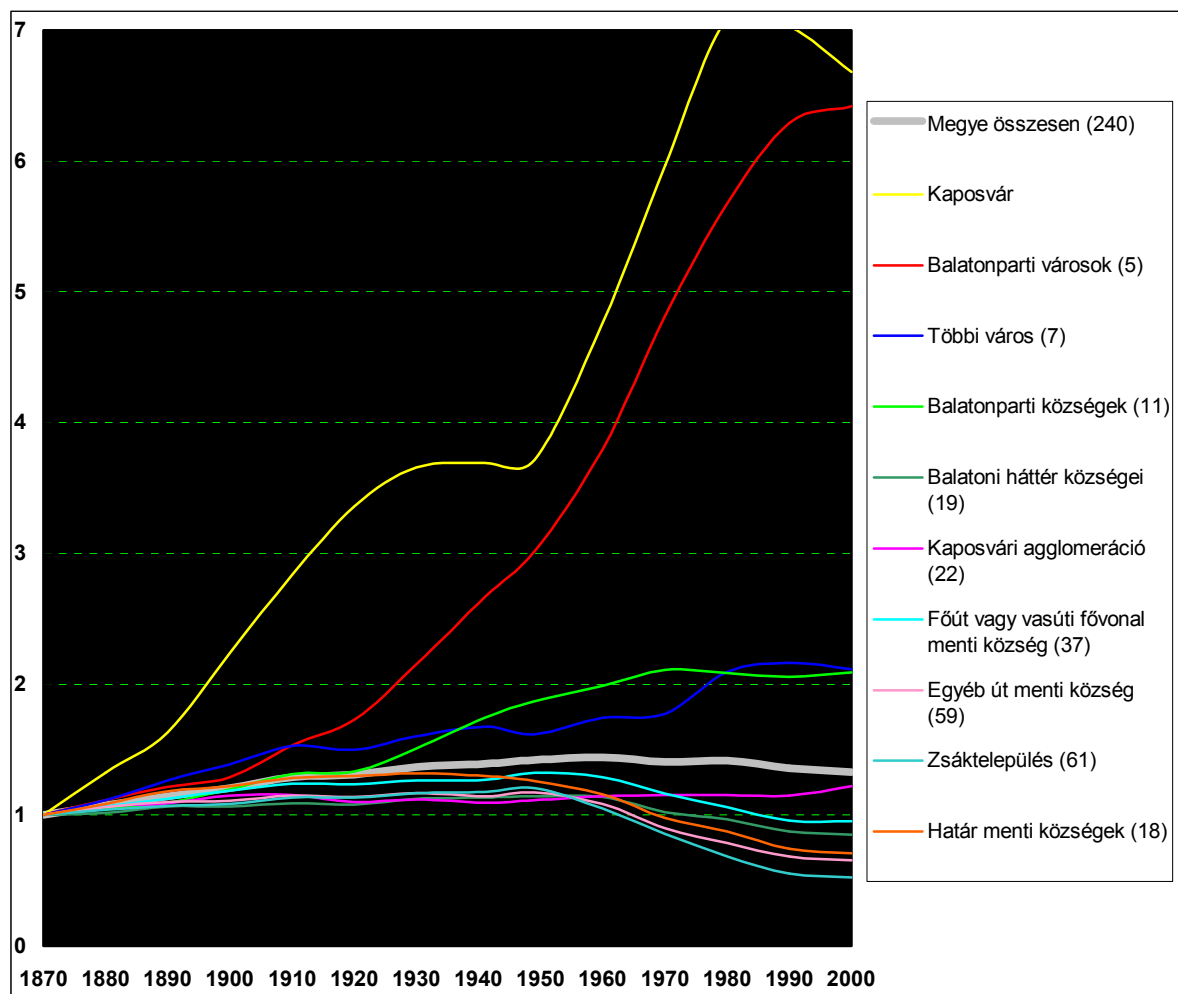

7. ábra Somogy megye nagyságrendi településcsoportjainak népességváltozása (1870=1)

Az összes többi településcsoport elmaradt a megye egészének népességnövekedési ütemétől. Persze itt is vannak különbségek, de azok igazán csak az ötvenes évektől váltak

erőteljessé. Addig a településkategóriák valamivel átlag alatti, de egyet kivéve végig növekvő tendenciát mutattak, majd az összes község „meredek lejtőre került” 1990-ig. A közepes falvak népességüknek csak az 1870 óta elért növekményét veszítették el az időszakban. A többi csoport össznépessége azonban jóval az 1870-es szám alá zuhant. Közülük a két, legkisebb falvakat tartalmazó csoport grafikonja érdekes képet mutat. Míg a 15, 100-200 fős település csoportja már 1950 előtt is részben csökkenő irányzatot vett fel, addig a legkisebb 8 törpefalvú népessége 1890-ig stagnált, majd 1930-ig a megyével megegyező ütemben növekedett, aztán lassú csökkenésbe, majd 1950 után „zuhanórepülésbe” ment át. 1990 után a közepes és kis falvak népességcsökkenése megállt, és csak a három legkisebb kategória lakossága csökken tovább, az is lassuló, a megye átlagához közeli ütemben.

A második, földrajzi szempontú kategorizálás csoportjainak népességváltozását mutató grafikonokat a 8. ábrán szemléltettük. Feltűnő, hogy Kaposvár mellett megjelenik a Balaton partján fekvő öt város kategóriájának, a századforduló után rendkívül dinamikus és egyenletesen emelkedő görbéje, melyen még a kilencvenes években is növekmény látható. Ugyanakkor a megye többi hét városa csak 1910-ig produkált a megye egészét valamivel meghaladó növekedést, majd hullámzó, de összességében stagnáló képet mutat 1970-ig. Végül a hetvenes évtized hirtelen ugrása után tovább stagnál a népesség.

8. ábra Somogy megye településcsoportjainak népességváltozása (1870=1)

A falvak hét csoportjából kettőnek fejlődése kilóg az általános, a XX. század közepéig növekvő, majd erősen csökkenő tendenciájú képből. Az egyik a kiemelkedő, a „többi városhoz” hasonló mértékű fejlődést befutó, 11 Balaton parti község csoportja. Ezek 1920-ig a megyével megegyező ütemben fejlődtek, aztán dinamikusan nőttek 1970-ig. Ezután a nyolcvanas évek gyenge csökkenése és a kilencvenes évek újbóli növekedése egy enyhe hullámvölgyet rajzol a grafikonra. A másik a Kaposvár környéki falvak csoportja, mely össznépségének változását ábrázoló görbe, a századforduló előtti átlagot közelítő növekedése után szinte végig vízszintes. Azaz itt a népesség stagnálást mutat akkor is, amikor a többi községcsoport növekedett, de akkor is, amikor azok meredek csökkenésbe kezdtek. Az első szakasz stagnálásának oka lehet, hogy a dinamikusan fejlődő Kaposvár elsősorban innen nyerhette népességnövekményének egy részét. A második szakasz átlagtól való eltérése, pedig az agglomerációs folyamatok megindulásával lehet összhangban, mely a kilencvenes években felgyorsult, amit az ekkor enyhén felívelő görbe mutat.

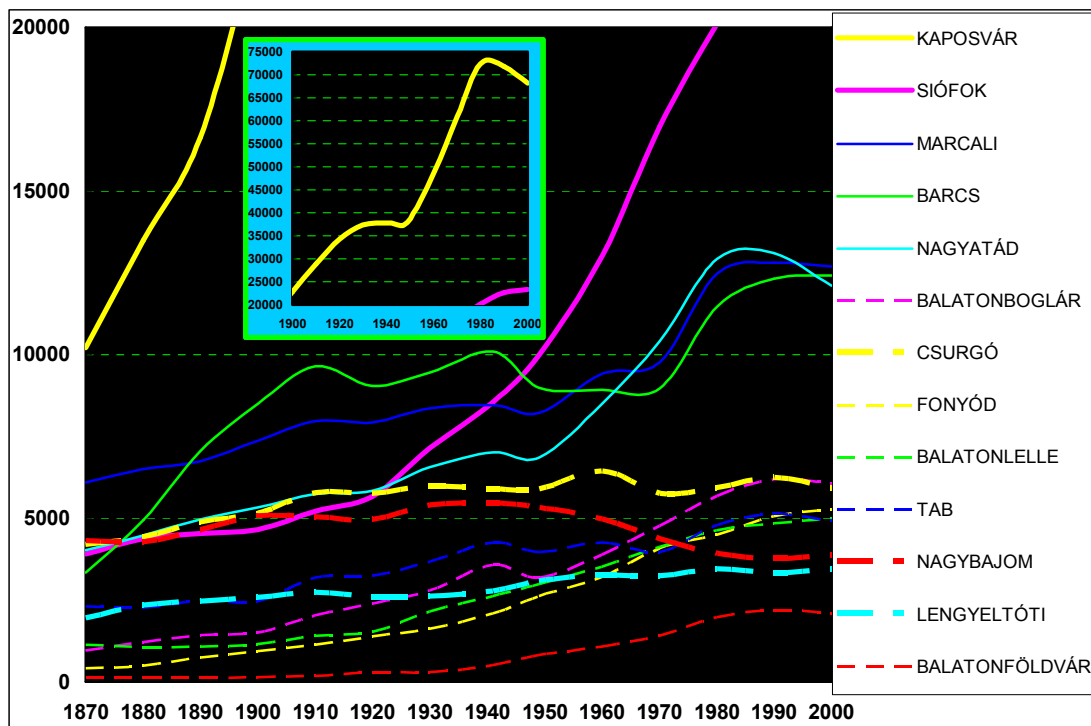
A többi öt községcsoportnál az átlaghoz hasonló tendenciájú, de ezen belül eltérő mértékű népességváltozást látunk. 1950-ig a kaposvári agglomeráció községcsoportjához hasonlóan stagnáltak, illetve a legkisebb ütemben növekedtek a balatoni háttér falvai. 1950 után a csoport a többihez hasonlóan csökkenő népességű, de a csökkenés mértéke itt volt a legkisebb. Az első szakasz stagnálását a dinamikus Balaton-part népességelszívó hatása okozhatta, a kisebb mértékű degradálódásban pedig szintén a Balaton közelségének lehetett szerepe azzal, hogy csökkentette a települések méretéből és helyzetéből adódó hátrányokat, így a népesség elvándorlását is. Csaknem „ellenkezőleg” alakult a megye délnyugati határvidékén, a Dráva mentén elhelyezkedő községek sorsa. Az itteni 18 falu össznépségének növekedési üteme a századfordulóig még a megyei átlagot is meghaladta, s ezzel a falvak között a legdinamikusabban induló csoport. A változás azonban előbb átlag alattira lassul, majd egyedül ennél a csoportnál már a 30-as évtizedtől abszolút csökkenés indul meg. A fogyás az ötvenes évek után csak felgyorsul, s még a kilencvenes években is tart. A kezdeti rendkívüli dinamika magyarázata lehet, hogy a megye másodikként felépült vasúti fővonala, amely ma már csak másodrendű, a Somogy megyében a Dráva mentén haladó Murakeresztúr-Barcs-Mohács vonal volt. Dinamizáló szerepét kezdetben a drávai folyami hajózás kialakulása is erősítette. A korán meginduló tartós csökkenés viszont a Trianoni határrendezés következménye lehet, mellyel a régió „ellenséges” határmenti pozícióba került.

Végül a közlekedés-földrajzi helyzet volt az utolsó három községcsoport kategorizálásának fő szempontja. A fő vasúti és közúti tengelyek mentén fekvő 37 település alkotta az egyik, az egyéb, harmadrendű, de átmenő forgalommal is rendelkező utak mentén fekvő 59 a másik, végül a csak bekötőúton megközelíthető 61 zsákfalú a harmadik csoportot. A főközlekedési pályák mellé kerülő csoport, össznépségének 1910-ig tartó átlagot követő növekedésével már korán eltávolodott a másik kettőtől, melyek szinte együtt haladva végig átlagon aluli növekedést, azaz relatív visszaesést produkáltak. Ezután 1950-ig átlag alatt ugyan, de növekedtek, majd ezt a csoportot is elérte a szocialista időszak „falusi lejtője”. Az 1990-es átalakulás után ennek a csoportnak megállt a népességfogyása akkor, amikor a megye egésze már 1980 óta abszolút csökkenésnek indult. Ez a főutak településfejlődésre gyakorolt hatásának piaci viszonyok közötti érvényesülését mutathatja. A másik két csoport népességgörbéje csak a hetvenes években különül el egymástól, az egyéb út menti falvak fogyásának némi lassulásával. Ezzel szemben a zsáktelepüléseknél 1990-ig tart az igen gyors fogyás időszaka, ami azzal lehet összefüggésben, hogy a hetvenes évtizedtől jellemző távolsági autóbuszjárat „ésszerűsítések”, mindenekelőtt a gazdaságtalanul elérhető zsáktelepülésekbe irányuló járatok számának csökkentését eredményezték. Ez ellehetetlenítette az ingázókat, akik vagy a munkahelyüket voltak kénytelenek elhagyni, vagy

a falujukat. A kilencvenes években egyébként mindkét településcsoport negatív népességdinamikája csökkent. Ehhez bizonyára hozzájárulhatott az ingatlanpiaci árak drasztikus változása is, melyek a falusi ingatlanokat jelentősen leértékelték, és a népesség jelentős része választotta az olcsóbb vidéki lakóhelyet.

5. Somogy megye városainak népességváltozása

A megye jelenlegi (2004) 13 városi rangú településének népességfejlődését külön is áttekintettük, hiszen a csoportosítások itt jelentős dinamikai különbségeket moshatnak el. A 9. ábrán szemléltettük a 13 város abszolút népességét 1870 és 2000 között, a 10. ábrán pedig az 1870. évihez viszonyított relatív népességváltozást ábrázoltuk. Előző mutatja a települések nagyságrendi és sorrendbeli változásait, míg a utóbbin a fejlődés dinamizmusa vethető össze a településnagyságtól függetlenül. Mivel a többség grafikonja a diagram alsó és középső régiójában összpontosul, a könnyebb áttekinthetőség érdekében olyan tengelyskálát választottunk, amelynél ez a rész jól megfigyelhető, a kiemelkedő települések magasra nyúló grafikonjait, pedig külön, a kis mellékdiagramon ábrázoltuk.

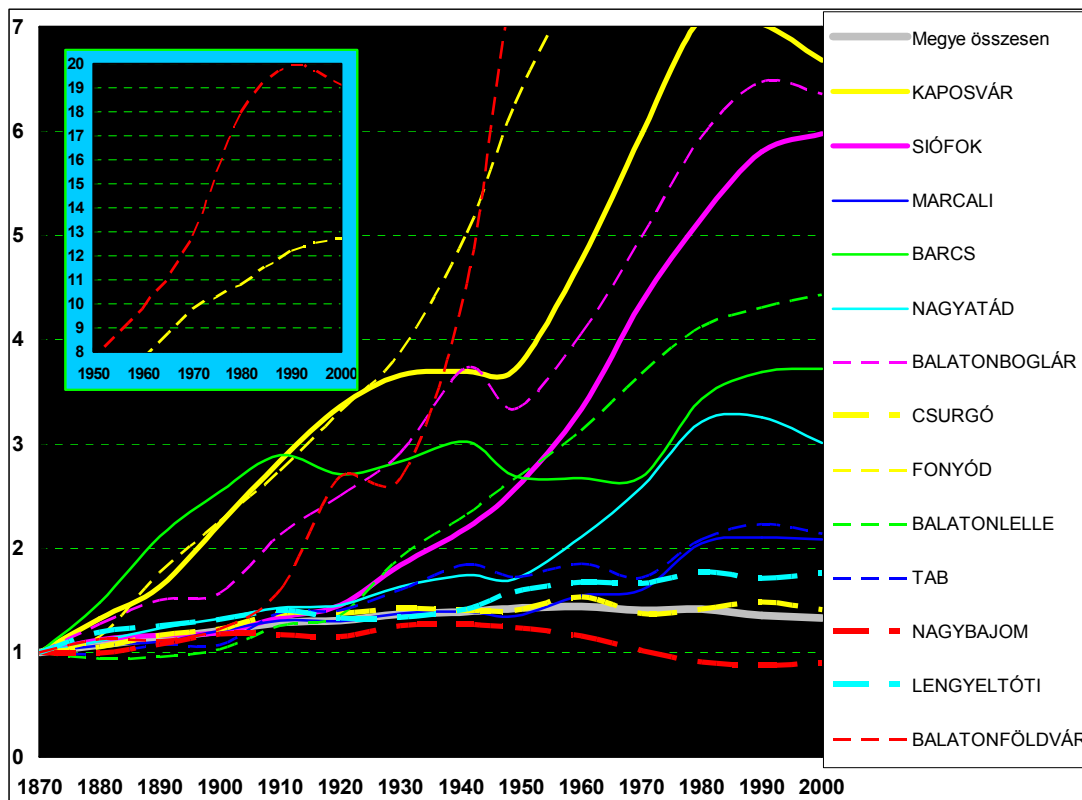

9. ábra Somogy megye városainak népessége 1870-2000

A már korábban is ismertetett megyeszékhely, Kaposvár már a vizsgált időszak előtt, valamikor a XIX. század kezdetén kiemelkedett a megye városhálózatából. Csak a két világháború közötti időszakban, valamint napjainkban szenvedett némi törést a város dinamikus növekedése. Összességében népességszáma közel a hétszeresére növekedett ezzel a harmadik legdinamikusabb város volt Somogyban. Siófok, amely csak az 1951-es megyereform óta tartozik Somogyhoz, a Balaton „fővárosaként” az 1930-as évek óta produkál kiemelkedő, rendkívül dinamikus fejlődést, és ezzel a megye második számú kiemelkedő centrumává vált, népességdinamikáját tekintve azonban csak az ötödik.

A többi másodrendű centrum közé a drávai hajózás és gabonakereskedelem szárnyain üstökösként emelkedett fel „Somogy Chicagója”, Barcs. Az 1870-1910 közötti viharos

fejlődése alatt dinamikája még a megyeszékhelyét is megelőzi, és 1890-től a megye második centruma lesz. Trianon után a határszélre kerülve 1970-ig csak vegetál a város, de 1948-ig így is őrzi második helyét. Előbb a megyéhez csatolt, rohamosan fejlődő Siófok, majd a megye két régi másodlagos központja, az addig „normális” ütemben növekvő, Marcali és Nagyatád előzi meg. Ez utóbbiakban az 50-es évektől a vidék szocialista iparosítási hulláma dinamizálta a fejlődést. Marcali egyébként a XIX. század végéig a megye második legnépesebb települése, de a 60-as évekig csak a megye átlagának megfelelően fejlődött. Hasonlóan alakult a kissé hátrébról indult Nagyatád sorsa is, csak itt egy évtizeddel előbb kezdődött a város iparosítása, és dinamikusabb növekedésével kissé megelőzte Marcalit. A rendeződő magyar-jugoszláv viszonyoknak köszönhetően a 70-es évektől Barcsot is elérte a szocializmus, ekkortól a három város fej-fej mellett növekedve vált a megye nyugati területeinek három nagyjából azonos méretű másodlagos központjává.

10. ábra Somogy-megye városainak relatív népességváltozása 1870-2000

A régi másodcentrumok közül a megye nyugati szegletébe szorult Csurgó csak átlagos népesedési ütemet tudott felmutatni, ezzel a város szerepköre gyengült, és harmadrendű centrummá degradálódott. Ennél is nagyobbat hátrált a Kaposvár-Nagyatád-Marcali háromszögben „szétvonzott” Nagybjom, mely 1870-ben még a megye 3. legnépesebb települése volt, majd 1950-ig is csak valamivel átlag alatti növekedést produkált, utána viszont eltérően az összes többi mai somogyi városétól népessége csökkenésnek indult, és 1970-re már a 100 évvel korábbi érték alá csökkent. A település Kaposvár közelsége következtében szinte minden központi szerepkörét elveszítve a negyedrendű centrumok csoportjába esett vissza. Városi rangját is csak a 2001-ben kapta meg újra.

A megye egykori harmadrendű centrumai közül egyenletes növekedési pályát futott be a Balaton háttérregiójának települése Tab. A kevésbé dinamikus Lengyeltóti azonban szintén a

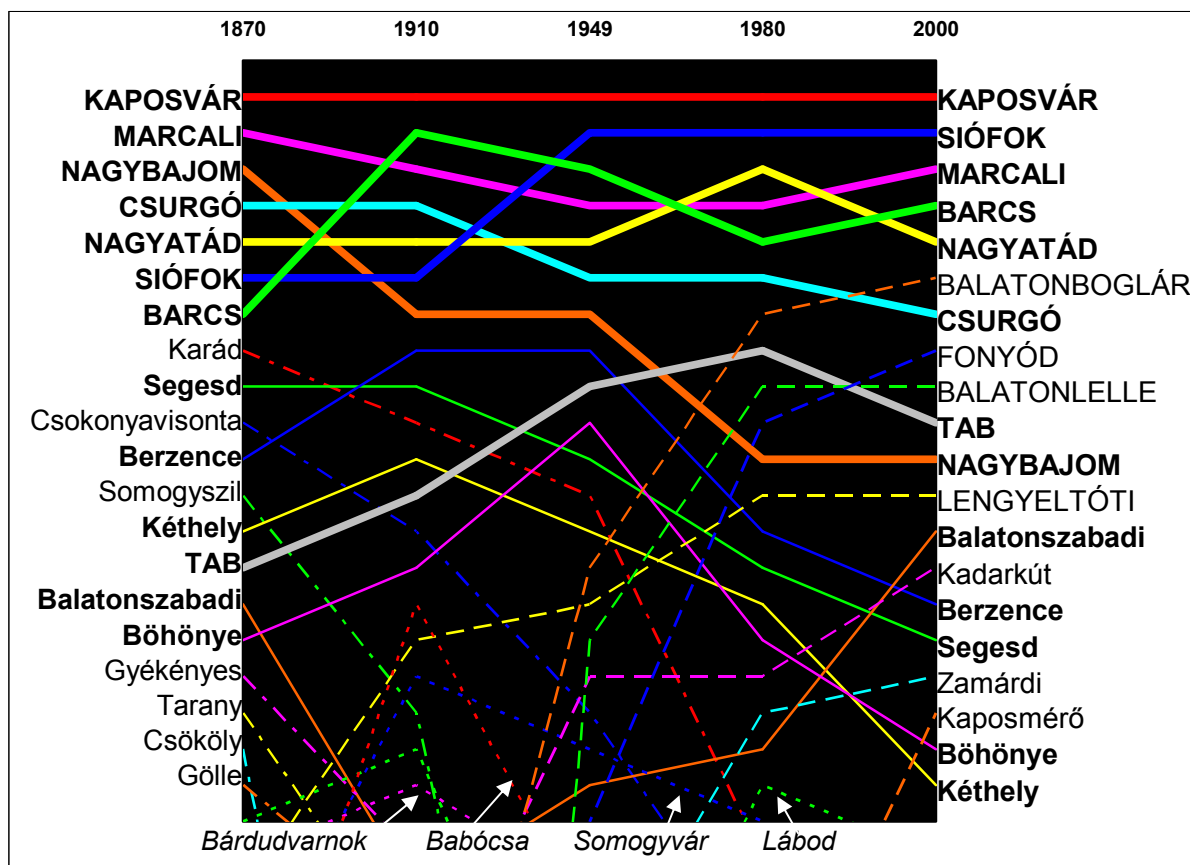
negyedik csoportba csúszik vissza Nagybajom mellé. Eközben a megye harmadrendű központjainak szerepét a Balaton partján sorakozó, a vasútépítés, majd az idegenforgalom által rendkívüli módon dinamizált, szinte a semmiből rohamosan felnövekvő városok veszik át. Dinamikában Fonyód még Kaposvár növekedését is messze meghaladja, Balatonboglár éppen alatta marad a megyeszékhelyének, és Balatonlelle is megelőzi az összes nem Balaton parti városét. Végül külön említjük a szintén Balaton melléki, de mérete miatt az előző csoportba nem tartozó Balatonföldvárt. Ez a „legkisebb, de legügyesebb” a somogyi városok közt, a legerősebb dinamikát felmutató település, mely 1910-ben még a megye legkisebb népességű falucskája. Bár lélekszámban 10 község - köztük több évszázados központ - ma is megelőzi, de alig 100 éves múlttal kivívta magának a városi jogot.

6. Változások a népesség-rangsorban

Vizsgáltuk a települések népességszám szerinti sorrendjében bekövetkezett elmozdulásokat is. Persze a népességrangsor változásait óvatosan kell kezelni, hiszen nem feltétlenül mutatnak a tényleges fejlődési folyamatokra. Elképzelhető, hogy egy fejlődő város lassabban növekszik, mint a többi így relatíve visszaeső lesz, vagy egy falu népessége lassabban csökken, mint a többié, így relatíve előrelépő lesz a rangsorban. Viszont ezek a sorrendi változások jelzik az adott helység relatív helyzetének alakulását a településhálózat hierarchiájában.

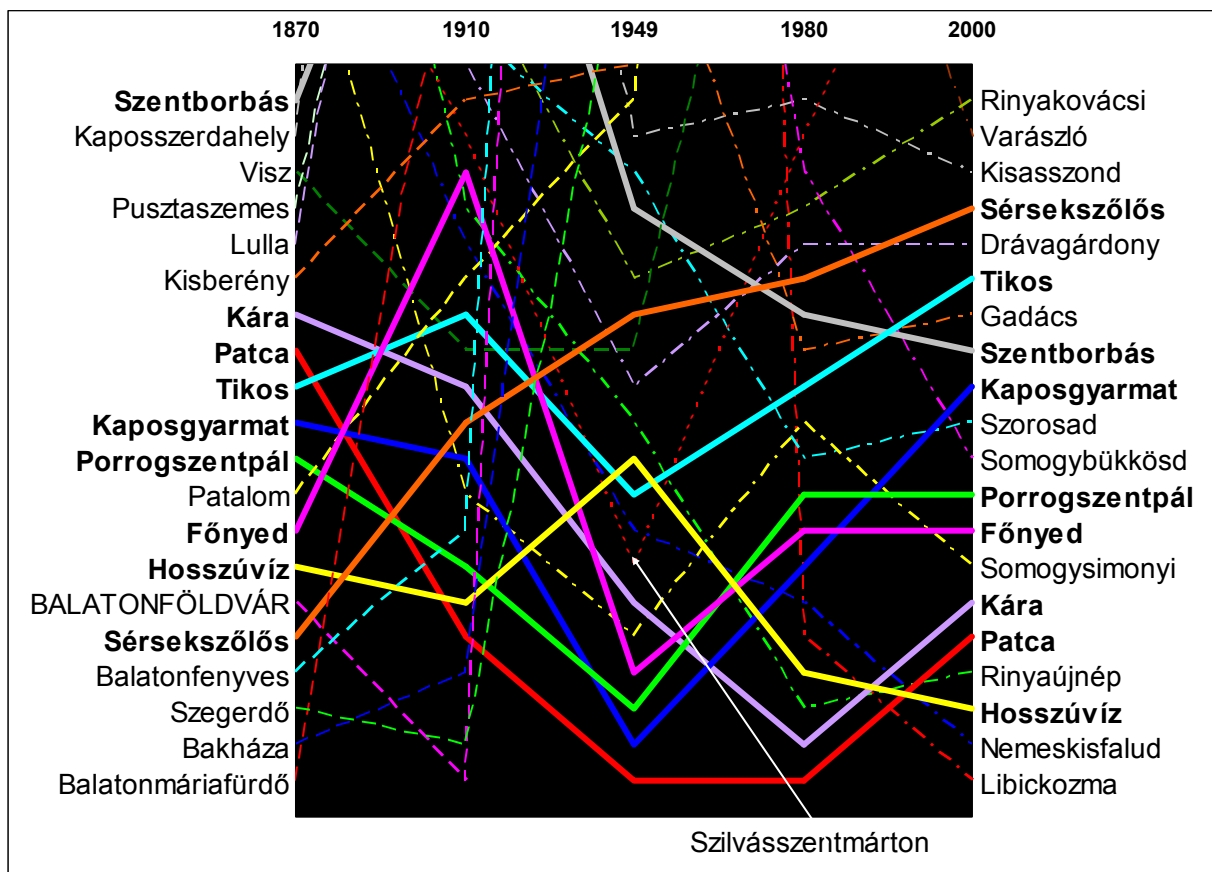
A 11. ábrán szemléltettük a megye településállományának élmezőnyét, a 20 legnépesebb települést a vizsgált időpontokban. Csupa nagybetűvel írtuk a ma városi jogú települések nevét. Vastag betűs kiemeléssel és folytonos grafikonnal jelöltük az élmezőny stabil tagjait, a 8 várost, melyeket vastag grafikonnal kiemelve jelöltünk és az 5 községet. Jól elkülönül az élboly, közöttük 1 kivétellel csak egymás között cserélgették az első 7 helyet a 130 év alatt, a kivétel pedig a degradálódó Nagybajom, amely helyett a dinamikus Balatonboglár jött fel.

Szaggatott grafikonnal jelöltük a fejlődő, élbolyba kerülő településeket. Közülük a már említett Balatonboglár mellett, Fonyód és Balatonlelle, valamint Zamárdi a Balaton partján fekvő dinamikus régió települései. Lengyeltóti a balatoni háttér alcentruma, Kaposmérő, pedig a Kaposvári agglomeráció legnépesebb tagja. Pontvonal ábrázolja az élmezőnyből lecsúszó 7 községet melyek a megye belső területein, elszórtan helyezkednek el, többségük a fő közlekedési folyosóktól távol. Végül rövid szaggatott grafikonok jelzik, az első 20-ban csak ideiglenesen szereplő 4 települést.

11. ábra Somogy megye településállományának élmezőnye

Megrajzoltuk az utolsó 20 település grafikonját is (12. ábra). Mint az várható volt itt sokkal változatosabb a kép, de itt is kirajzolódik egy 9 tagú stabil utolsó csoport (vastag folytonos grafikon, félkövér szedés), egy erős népességcsökkenést szenvedett lecsúszó és egy nem biztos, hogy növekvő népességű, de a többi településhez képest lassabban csökkenő, így a rangsorban előbbre lépő településcsoport. Közülük a megye legkisebb városát már ismerjük.

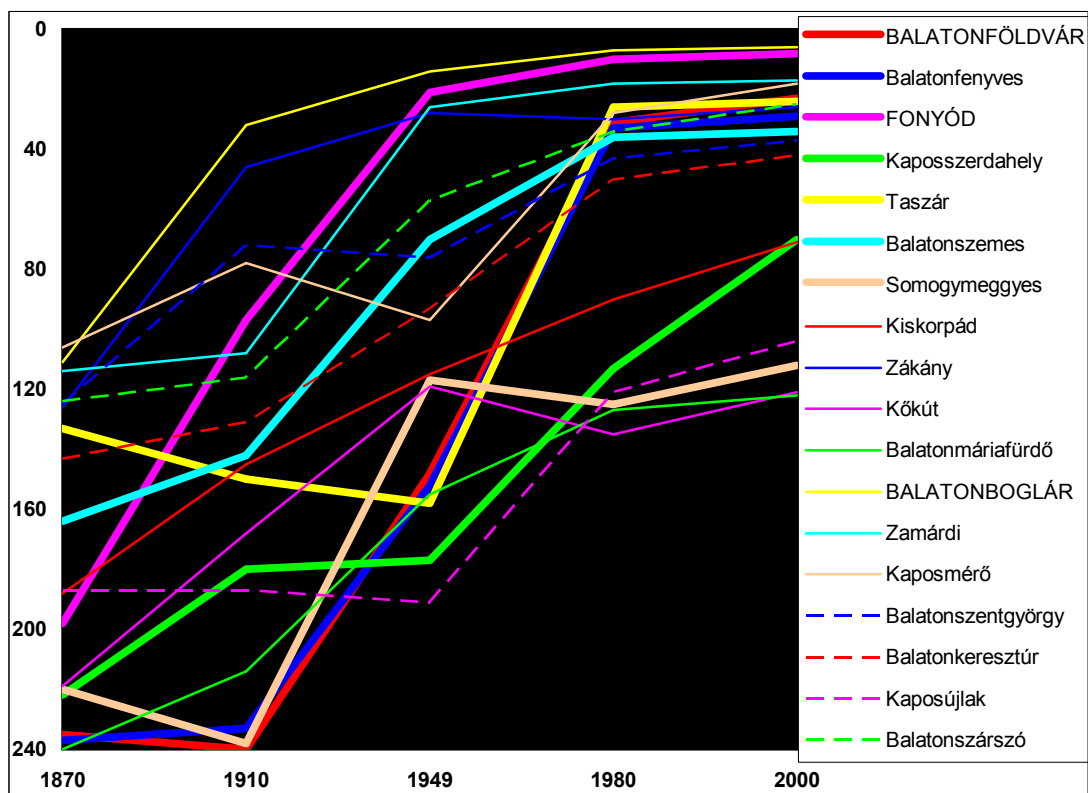

12. ábra Somogy megye településállományának sereghajtoi

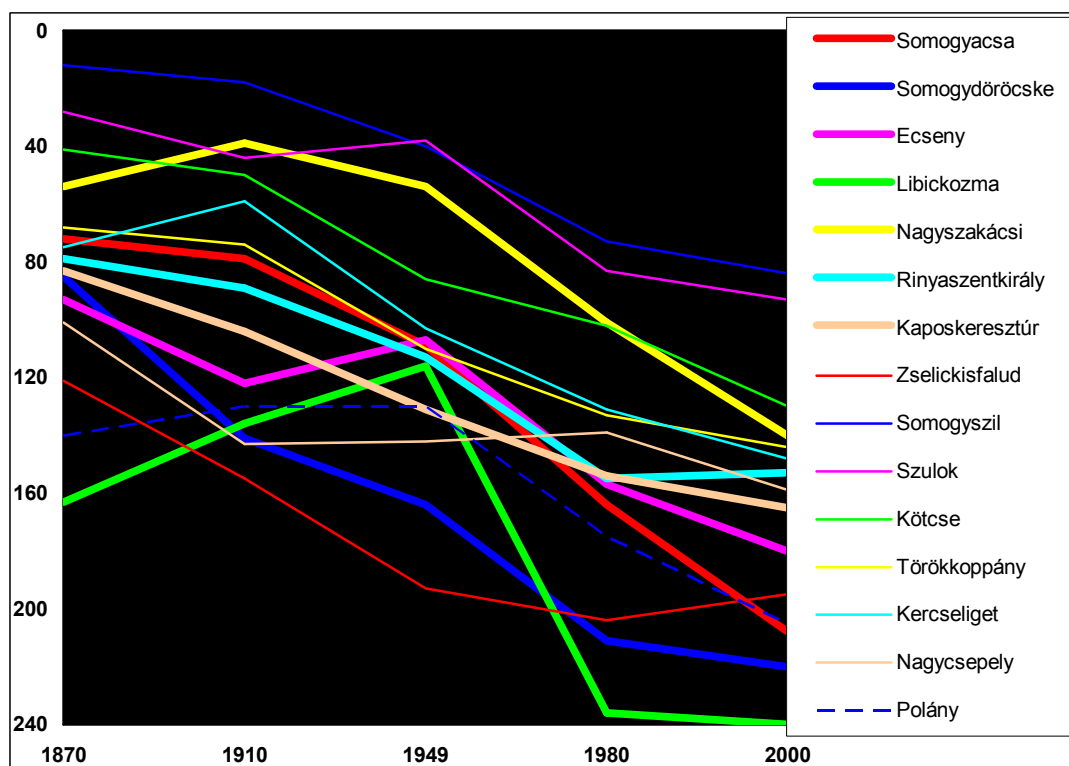
A négy intervallumban bekövetkezett népesség rangsorbeli változásból számított numerikus mutató alapján megkerestük a relatíve legdinamikusabb (13. ábra), és a leginkább degradálódó (14. ábra) településeket. Nem meglepő, hogy a legdinamikusabbak közül 10 a Balaton partján fekszik, s ezek nagyjából egyenletesen törtek előre a négy intervallum során. Ebből is az első három, Balatonföldvár, Balatonfenyves és Fonyód, kb. 200 helyet nyomultak felfelé a népességi ranglétrán. Öt a Kaposvár körüli agglomeráció települése, melyek a nagyrészt az 50-es évektől indultak meg felfelé. Csak Somogy megyes, Zákány, valamint Kókút fekszik a megye dinamikus régióitól távol, náluk az előretörés főképpen a második világháborút megelőző időszakra esett.

A lecsúszók diagramján látható, hogy a legtöbb jelentős degradációt szenvedett falu rangsorbeli hátrálása szinte az egész vizsgált időszak alatt folyamatos volt. A fekvésükben közös jellemző a centrumoktól és a fő közlekedési folyosóktól való távolság, sőt kétharmaduk közlekedés-földrajzilag zsáktelepülés.

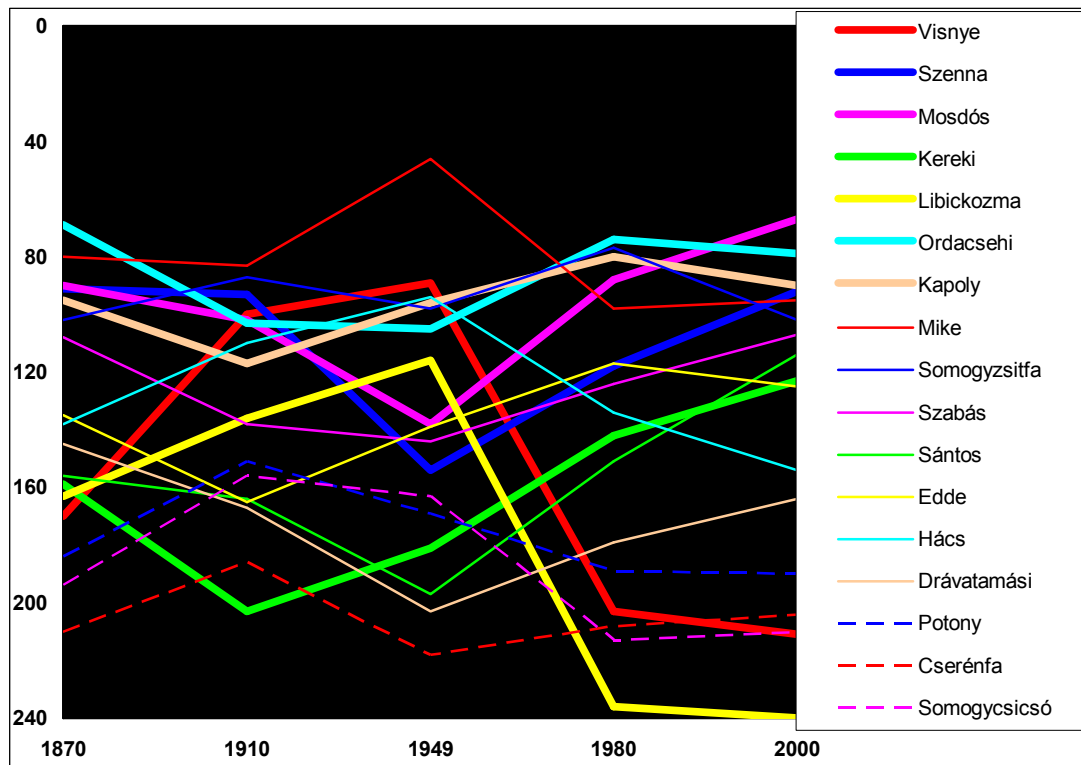

13. ábra Somogy megye településrangsorában a legnagyobbat előrelépő települések

14. ábra Somogy megye településrangsorában a legnagyobbat hátráló települések

Végül a 15. ábrán szemléltettük a népesség-rangsorbeli változásukban, azaz relatív elmozdulásukban erősen irányt módosító, fejlődésükben megtört településeket. Látható, hogy az irányváltás mindkét esetre szép számmal vannak példák, sőt van település, amelynek többször is megtörik a rangsorbeli grafikonja. A legtöbb erős irányváltás az 1949-es évhez kötődik, hiszen a század közepén zajló nagy társadalmi-gazdasági átalakulások a településfejlődésben is erősen éreztették hatásukat.

15. ábra A Somogy megyei településrangsor változásai alapján a legnagyobb fejlődésbeli törések

7. Összegzés

A somogyi települések népességadataiból az alábbi főbb következtetéseket vonhattuk le. 1950-ig csak a településhálózat kis hányadát érintette az átstrukturálódás, ezek főként a kiemelkedően fejlődő nagy népességszámú települések voltak. A településházat átalakulása döntő mértékben 1949-1980 között ment végbe, ekkor a továbbra is kiemelkedő fejlődésű fokozatosan városi rangot kapott települések mellett a falvak nagy tömege erőteljes népesség csökkenést mutatott. 1980 után a változás lelassult. A települések megye egészéhez viszonyított népességdinamikáját ábrázoló kartogramokon átlagnál jobb népességnövekedésükkel kirajzolódnak a térszerkezet dinamikusán fejlődő centrumai, erővonalai, térségei, és a depressziós visszafejlődést mutató a területek, azaz a fejlődés területi differenciái.

A népességváltozás tendenciái, és azokon belül a változások mértéke összefüggést mutat a települések nagyságrendi kategóriáival. A térségi differenciálódásban a centrum helyzetű megyeszékhely és a Balaton part erőtengelyének városai átlagot messze meghaladó növekedése szembeűnő, az alcentrumokként funkcionáló többi város és a balatoni üdülőfalvak kicsivel átlag feletti „fejlődéséhez” képest. A többi község valamivel átlag alatti fejlődését 1949-től felváltotta a drasztikus fogyás, kivéve a Kaposvár környéki falvakat,

melyeknél az agglomerációs folyamatok megindulása hoz relatív fejlődést. A többi település differenciálódásában a 70-es évektől felértékelődött a közlekedés-földrajzi fekvés szerepe.

A városok közt is erős népességnövekedési differenciák voltak. Kaposvár és a Balaton part városai átlagot meghaladó fejlődéssel jelentik a megye dinamikusan növekvő centrumait, míg a tradicionális alcentrumok az átlag körüli növekedést hozták csak. A népesség-rangsorbeli változások pedig élesen elkülönítették a stabilan az élmezőnybe illetve a sereghajtók közé tartozó településeket, a dinamikusan előre törőket, a degradálódókat és a fejlődésükben törést szenvedőket. Mindezek alapján jónéhány település egyedi fejlődését érdemes lenne tovább vizsgálni.

SZAKIRODALOM

ABONYINÉ PALOTÁS JOLÁN (1999): Általános statisztika alkalmazása a Társadalmi -gazdasági földrajzban (JATEPress, Szeged, 1999)

Általános társadalomföldrajz I. (Szerk.: TÓTH JÓZSEF – VUICS TIBOR, Dialóg Campus, Pécs, 1999)

BELUSZKY PÁL (1999): Magyarország településföldrajza (Dialóg Campus, Pécs)

Magyarország társadalmi gazdasági földrajza; (Szerk.: TÓTH JÓZSEF, ELTE, Budapest 1994.)

Népszámlálási kötetek, Somogy megye 1970, 1980, 1990, 2001 (KSH Budapest)

TÓTH JÓZSEF (1981): A Dél-Dunántúl térszerkezete (vonzáscentrum és vonzaskörzet-vizsgálatok alapján; (In.: Dél-Dunántúli-dombság, MTA Tájföldrajzi sorozat 4. Szerk.: Ádám L.- Marosi S.- Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Budapest)